att ta del av och som kommer att tryckas nästa år. Det blir utan tvekan ett standardverk.

En annan session behandlade östligare områden. Jan Dabrowski och Zbigniew Bukowski från Polen talade om Lausitz- och Hallstattkultur. Tadeusz Malinowski kompletterade med en översikt över bärnstensförekomster i Polens förhistoria. I detta sammanhang infogades en föreläsning av Ilze Loze från Lettland om bärnstenen i Lettland och min egen om Amber in Iron Age Finds in Sweden. Andra sessioner tog upp frågor om bärnstenen i Mellan- och Sydeuropa. Bl. a. föreläste Jan Bouzek från Prag vilken stått för den lokala planeringen av symposiet. Han behandlade problemet om bärnstensvägarna. Bärnstenen i Italien, såväl förromersk som romersk, diskuterades i flera av föredragen. Curt W. Beck höll i det sammanhanget en föreläsning om bärnsten från Sicilien (simetite). En avslutande session tog upp bärnstenen på egeiskt område och i Israel.

Symposiet var en kombination av pedagogiskt upplagda översikter och föreläsningar om specialproblem kopplade till naturvetenskapliga analyser och resultat av analyser. Det framgick både av föreläsningarna och av den livliga diskussionen att forskningen visserligen kommit långt men att problemen fortfarande är många. För att få fram lösningar är ett intensivt tvärvetenskapligt samarbete nödvändigt.

Volymen över föreläsningarna skall enligt planen föreligga färdig vid den arkeologiska världskongressen i Bratislava i september 1991.

Referenser

Beck, Curt W., Gerving, Martha & Wilbur, Elizabeth, 1966–1967. *The Provenience of Archaeological Amber Artifacts. An Annotated Bibliography I–II.* I: Art and Archaeology Technical Abstracts, Vol. 6, 1966, No. 2 (I) and Vol. 6, 1967, No. 3 (II).

Beck, Curt W. & Shennan, Stephen, 1990. *Amber in British Prehistory*, with a foreword of Colin Renfrew. Pre-publication edition.

Berta Stjernquist
Arkeologiska institutionen
Kraftstorg 1, S-223 50 Lund

En kyrkofurste mellan senmedeltid och renässans. En utställning i Mainz

Under sommaren 1990 visades i Landesmuseum i Mainz en utställning med viss svensk anknytning. Den behandlade en central gestalt i tysk kyrkohistoria, Albrecht av Brandenburg, som från 1513/14 till 1545 var ärkebiskop av Magdeburg och Mainz samt biskop i Halberstadt. Med ärkebiskopsstolen i Mainz var också kurfurstevärdigheten förenad – ärkebiskopen av Mainz var alltså en av de sju kurfurstar (tre andliga, fyra världsliga) som skulle välja det tyska rikets kejsare.

Albrecht var i sig själv av hög börd – son till kurfursten av Brandenburg Johan Cicero. 1506–13 kom han att fungera som medregent till sin äldre bror Jochim I Nestor. Denne hade som femtonåring 1499 blivit myndigförklarad och efterträtt fadern. Börden hade givetvis sin betydelse för Albrechts karriär – för Mainz var förvissningen om stöd från kurfursten av Brandenburg en viktig faktor. Albrecht var endast 24 år då han mottog palliet, det av påven lämnade tecknet på ärkebiskopsvärdigheten, trots att 27 år egentligen var den lägsta tänkbara åldern för ett sådant ämbete. Han var nu ärkebiskop över ett av de största ärkebiskopsdömena i Tyskland. 1518 insattes han av påven i kardinalskollegiet i Rom, där han också fick en titelkyrka, S. Chrysogonos. (1521 fick han i stället av påven, på egen begäran, S. Pietro ad Vincula som titelkyrka.)

Albrecht kom att stå mitt i reformationen: det var till honom som Luther 1517 riktade den skrivelse rörande avlaten, med de 95 teserna som bilaga, som kom att utlösa reformationen.

Han var synnerligen konst- och praktälskan-

de, och flera av tidens främsta konstnärer arbetade för honom: Albrecht Dürer, Mathias Grünewald, Lucas Cranach d. ä. och hans verkstad, Hans och Peter Vischer, bokmålarna Simon Bening och Hans Sebald Beham etc. Beställningarna gällde såväl porträtt av mer privat karaktär som altarskåpsmåleri för olika kyrkor i hans kyrkoprovins. Ärkebiskopen är avbildad många gånger, i porträtt eller i gestalt av olika helgon: som Hieronymus eller som helig biskop (Erasmus, Martin, Nicolaus etc.). Han var också en stor uppdragsgivare åt guldsmeder. Vid denna tid upplevde relikkulten en sista blomstring, och ärkebiskopen byggde upp en mycket stor samling reliker, bekant under namnet "das Hallesche Heiltum". Relikerna var inneslutna i dyrbara, ädelstenssmyckade behållare av många olika slag. (Här kan man påminna om att relikvarium i fornsvenskan hette "helgedomakar".)

Så till själva utställningen. Den var inrymd i den fristående utställningspaviljong som är byggd på Landesmuseums innergård. Kommissarie var Horst Reber – också huvudförfattare till katalogen – som fått samman en mycket representativ samling dokument, konst och föremål med anknytning till Albrecht.

Bland dokumenten var det viktigaste det ovannämnda brevet från Luther, som tillhör Riksarkivet i Stockholm. Konsten utgjorde en stor del av utställningen, med prov på grafik, måleri och bokmåleri. Bland porträtten lade man särskilt märke till ett praktfullt sådant ur Cranachverkstaden, som avbildar ärkebiskopen som privatman i enkel dräkt. Han bär ringar på båda händernas fingrar, sammanlagt minst 22 stycken. Sannolikt har ringarna haft amulettkaraktär: vissa stenar tillskrevs ju egenskaper som förmågan att avvärja sjukdom och annat ont.

Särskilt intresse väckte också en av Lucas Cranach d. ä. utförd noggrann skiss, som gav en blick in i konstnärens verkstad; det rörde sig om skissen till en målad altaruppsats, gjord enligt flygelaltarskåpets princip. Teckningen var gjord så att flyglarna var pappersflikar, som gick att öppna och stänga. Sådana skisser kan ha ingått i offerten när ett altarskåp skulle beställas.

Avdelningen bokmåleri var mycket rik, med bl. a. en mycket rikt illuminerad bönbok (från omkring 1523) i två volymer med utsökt bokmåleri av Simon Bening i Brügge; den har länge varit känd men var försvunnen mellan 1883 och 1960-talet. Dess pergament är av så hög kvalitet att det är lika tunt, vitt och jämnt som papper. Medan Benings måleri är i den senmedeltida nederländska traditionen, har arbetena av Hans Sebald Beham och Nicolaus Glockendon, som också arbetade för Albrecht, mer av renässanskaraktär. Man har oftast ett intryck av att dessa prakthandskrifter inte är avsedda för praktiskt bruk, något som styrks av deras vanligen mycket goda skick, men utställningen visade också en stor praktmässbok, som bar spår av flitig användning i liturgin.

Det från många synpunkter intressantaste avsnittet i utställningen rörde den nämnda reliksamlingen, Hallesches Heiltum. Man visade det rikt illustrerade inventarium som kom till på 1520-talet, som inte delat reliksamlingens öde – den är nämligen skingrad och föremålen med några få undantag förstörda. *Hallesches Heiltumsbuch,* som har ägnats en monografi (M. Halm och R. Berliner, *Das Hallesche Heiltum,* Berlin 1931) och ett antal uppsatser (J. Rasmussen, *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst* 1976 och 1977), har karakteriserats som den viktigaste källan för kunskapen om tysk guldsmedskonst under 1400-tal och tidig renässans, liksom för småskulptur och textilkonst. Den är också viktig som rent kulturhistorisk källa.

Av den stora samlingen – det nämnda inventariet upptar 353 objekt – utgörs de enda hela bevarade föremålen av några av de föremål som i trettioåriga kriget togs som krigsbyte av Sverige samt ett skrin i Victoria and Albert Museum i London. De svenska objekten är en stor, utomordentligt rik ädelstenssmyckad nattvardskalk, signerad av Halleguldsmeden Hans Huiuff, vilken skänktes till Uppsala av drottning Kristina, samt ett relikkors, också det rikt smyckat med pärlor och ädelstenar, som nu tillhör Statens historiska museum. I det svenska krigsbytet ingick också två andra föremål med anknytning till Albrecht av Brandenburg. Det ena var en nattvardskalk från domkyrkan i Magdeburg, skänkt till den-

na av Albrechts företrädare som ärkebiskop där, Ernst av Magdeburg. Det andra var ärkebiskop Albrechts kräkla, daterad 1539; båda föremålen tillhör nu Statens historiska museum. Alla dessa för svensk kulturhistoria synnerligen viktiga föremål – de har ju i nästan 350 år varit svenska riksklenoder – lånades ut till denna utställning, där de återigen ingick i sitt sammanhang. I katalogen är de för första gången avbildade i färg, tillsammans med färgbilder av illustrationerna i 1500-talsinventariet. Man kan säga att man på detta sätt markerar att de tillhör ett gemensamt kulturarv – föremålen i Sverige har bevarats *just* genom att de togs som krigsbyte!

För första gången visade man allt som bevarats av ärkebiskopens reliksamling, förutom de nämnda från Stockholm och London också alla – de är tyvärr inte många – kända bevarade fragment: en liten glascylinder med en Sebastianbild från ett ostensorium (Museum für angewandte Kunst, Köln), en elfenbensmedaljong från en relikmonstrans (Museum für Kunsthandwerk, Frankfurt), en pärlemorrelief från ett relikaltare (privat ägo), en miniatyrskulptur i pärlemor från en paxtavla (Walters Art Gallery, Baltimore), en relief snidad i en mussla (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg). Till detta kommer två små reliefer i trä, guldsmedsmodeller för olika föremål i reliksamlingen.

Avslutningsvis några ord om katalogen till denna konst- och kulturhistoriskt viktiga utställning. De första hundra sidorna ägnas fyra informativa uppsatser om ärkebiskopen och hans tid, medan de följande hundrafemtio utgör själva katalogen. Den är uppdelad så att man följer utställningens indelning. Objekten presenteras med bild – en hel del i färg – och med mycket fylliga texter. Särskilt värdefullt är att så många av bilderna ur *Hallesches Heiltumsbuch* här för första gången publiceras i färg. Ett avsnitt som legat kommissarien Reber särskilt varmt om hjärtat är bokmåleriet, som är mycket frikostigt illustrerat i färg. Katalogen, som bär samma namn som utställningen – *Albrecht von Brandenburg. Kurfürst, Erzkanzler, Kardinal. Zum 500. Geburtstag eines deutschen Renaissancefürsten* – är publicerad i samarbete mellan Landesmuseum i Mainz och det lokala förlaget Philipp von Zabern och torde kunna fås från båda.

Göran Tegnér